

практично неможливо розучитися говорити, якщо її основний словниковий запас, правила мови і структура зазвичай засвоєні у 8–10 років, хоча багато аспектів життєвого досвіду людини можуть бути повністю забуті. Це свідчить про високий ступінь пристосованості мови до потреб людини, бо без неї спілкування людей здійснювалось би значно примітивніше.

Мова бере участь також у процесі набуття та організації досвіду людей. Багато понять здаються нам зрозумілишими лише тому, що вони вкорінилися в нашій мові. Дуже часто в одній мові є слова, які повністю відсутні в інших мовах, і для перекладу даних слів необхідно шукати чи певні синоніми іншої мови, чи знаходити зовсім інші слова для того, щоб пояснити це поняття. Все це має пряме відношення до культури, адже саме через поняття людина сприймає оточуючий світ, виробляє загальноприйнятні значення.

Спільна мова підтримує згуртованість суспільства, допомагає людям координувати свої дії, відображає знання людей про традиції, сучасні події тощо. Іншими словами, мова сприяє формуванню почуття групової єдності, групової ідентичності. Мова є хребтом національної культури, служить засобом людського спілкування, мислення і самовираження у різноманітних формах духовного виробництва і споживання. Крім того, мова – специфічний національний засіб збереження соціокультурної інформації, управління поведінкою людей. Чим ширша сфера застосування національної мови у всіх ділянках суспільного життя, тим сильніший культуротворчий потенціал народу, тим вищий його духовний розквіт. Тотальна русифікація в Україні в роки радянської влади витіснила національну мову на периферію суспільного життя, сприяла денаціоналізації народу, руйнації цілісності культури, результатом чого на даному етапі ми маємо так званий «суржик» та вперте небажання ряду «українців» розмовляти або навчатися розмовляти рідною мовою. Мова, як вірно підкреслював Іван Огієнко, це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції [3].

В даному контексті варто зазначити і те, що є відповідні правила, які регулюють поведінку людей у відповідності з цінностями. Це – норми. Вони дають змогу здійснювати соціальний контроль і демонструють зразки поведінки. Дотримання моральних норм, які дуже часто мають рекомендаційний характер, забезпечується впливом громадської думки, колективним тиском, усвідомлюванням людиною своїх моральних обов'язків. Оптимальним варіан-

том забезпечення дієвості моральних та правових норм є взаємна відповідальність, закріплення їх у свідомості людей, а також перетворення їх на звичаї, традиції та обряди, які розглядаються як окремі елементи культури.

Вище згадувались з-поміж елементів культури, які сприймаються як споконвічні культурні цінності народу – традиції. Традиція в культурі вживається у двох основних значеннях: традиція як процес і механізм передачі від покоління до покоління встановлених зразків діяльності, поведінки, норм, ідей та ідеалів, а також культурна традиція того чи іншого регіону як сукупність належних йому форм духовної та матеріальної діяльності, поведінки, ідеалів, цінностей, ідей. Традиція одночасно є й умовою буття культури, і її втіленням. Вона належить лише людині як члену людської спільноти, яка зберігає і передає певним чином інформацію, що не входить в біологічну спадковість. Цей специфічно людський механізм – універсальний, як необхідна приналежність до культури взагалі, але в той же час в кожній етнічній культурі процес передачі цієї культури має різні форми, характеристики в залежності від змісту, образу культури, який передається. Саме культурна матеріальна спадщина, яка перевірена загальнолюдськими критеріями, освоєна, накопичена, утворює традицію. Традиції з самого початку призначалися насамперед не для безпосереднього споживання, а для акумуляції людського досвіду. Традиція формує ставлення людини до середовища лише як суспільного індивіда, як члена групи. І змістовно, і як механізм соціального наслідування та збереження пам'яті культури, традиція завжди належить етносу і є важливим засобом її самоорганізації та саморегуляції. В свою чергу, колектив підтримує традиційні норми та звичаї заради збереження своєї цілісності, єдності, свого культурного обличчя. Коли народ втрачає, забуває свої традиції, він перестає бути народом, перетворюючись просто в населення певної території.

Таким чином, система цінностей – це безцінна скарбниця людських знань, переконань, необхідна умова людської діяльності. Людство єдине в прагненні життєвої стабільності, миру, збереженні всього, створеного людським розумом.

1. Бойко С. Ціннісне ядро національної самосвідомості сучасної мови // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 56–57. – С. 82–83.
2. Воронцова Т. Українство у світі: базові цінності, ідентичність, самоактуалізація // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – У 3 т. – Т. I. – Чернівці, 2009. – С. 97–102.
3. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918. – С. 239–240.
4. Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти / Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К., 1996. – С. 15–21.

Катерина Кобченко

Софія Щеглова: сторінки наукової біографії

Статтю присвячено аналізу життєвого та наукового шляху літературознавця Софії Щеглової, талановитої учениці проф. В. Перетца, однієї з перших жінок-науковців, які розпочали науковий шлях в університеті Св. Володимира. Особливу увагу приділено внеску С. Щеглової в українське літературознавство.

The article is devoted to the analysis of life and scientific activity of Sophia Shcheglova, a talented pupil of Prof. V. Perets and one of the first woman scientists who's scientific way began at the St. Vladimir University of Kyiv. Special attention is paid to the contribution of Shcheglova to the Ukrainian study of literature.

Ім'я та наукова біографія Софії Олексіївни Щеглової – визначного філолога-літературознавця, в науковому доробку якої українознавча проблематика посідала одне з провідних місць, та однієї з перших жінок, яка отримала диплом університету Св. Володимира й захистила в ньо-

му магістерську дисертацію, досі залишалася поза належною увагою дослідників [1; 13]. Випускниця Київських вищих жіночих курсів, талановита учениця професора В. Перетца, С. Щеглова в анналах науки залишилася до певної міри в тіні своєї колеги та близької подруги, іншої

учениці проф. В. М. Перетца, його дружини Варвари Адріанової-Перетц. При цьому власні праці Софії Щеглової та її непростий науковий шлях, поза сумнівом, заслуговують на окремий розгляд і ширшу оцінку. Біографія Софії Щеглової прикметна й тим, що, будучи, за власним визначенням, росіячкою за походженням [4, спр. 2, арк. 9], народжена поза Україною, майбутня дослідниця вже у студентські роки в Семінарії російської філології професора В. Перетца прилучилася до вивчення історії української літератури, і ця проблематика посіла значне місце в її дослідженнях і публікаціях, у т. ч. україномовних.

Народилася Софія Щеглова у 1886 р. у м. Пензі в родині службовця, яка незабаром переїхала в Україну. Відтак, початкові класи гімназії майбутня дослідниця відвідувала вже у Полтаві [4, спр. 8, арк. 1; спр. 9, арк. 1], а продовжила середню освіту в Київській міністерській жіночій гімназії, яку закінчила зі срібною медаллю [4, спр. 1, арк. 1].

У 1906 р. – у рік відновлення роботи Київських вищих жіночих курсів – С. Щеглова вступає на їхнє історико-філологічне відділення, обравши галузку спеціалізації слов'яно-російську філологію [4, спр. 11, арк. 1]. Софія Щеглова, вочевидь, належить до того щасливого типу науковців, які ще в молоді роки визначають сферу своїх наукових інтересів і наполегливо прямують обраним шляхом, не знаючи тяжких сумнівів чи пошуків власного місця в науці. Адже нахил до наукових занять дівчина виявила одразу після вступу на курси.

З осені 1907 р. Софія Щеглова стає членом Семінарії російської філології, керіваного проф. В. Перетцом [15, с. 52]. І хоча проф. Перетц лише короткий час мав змогу викладати на Київських ВЖК і залишив курси через необрання його радою професорів, С. Щеглова продовжувала заняття у Семінарії, будучи однією з небагатьох його учасниць, «що бажали серйозної, самостійної роботи, без тіні обов'язковості та зовнішнього примусу» [15, 11].

Уже перша доповідь С. Щеглової в Семінарії на тему «Чи можлива хронологічна схема історії давньоруської літератури», хоча є студентським рефератом, однак виявляє зважений підхід дослідника-початківця: перш за все, докладно розглянути всі існуючі на той момент наукові концепції з даного питання. Молода дослідниця не обмежується викладом чужих поглядів, а формулює й власну позицію: побудова хронологічної схеми історії давньоруської літератури можлива, проте, при її створенні слід поєднувати хронологічний і жанрово-типологічний підходи: «Найбільш бо зручним є розташування по жанрах, але з детальним дотриманням хронології-перспективи, тобто слід починати з давніх пам'яток, прослідкувати їх розвиток хронологічно, вказати всі редакції та пояснити, коли і під впливом чого вона з'явилася» [4, спр. 33, арк. 20–21].

Надалі Софія Щеглова – одна з найактивніших учасниць Семінарії протягом усього «київського» періоду його роботи до 1914 р.: вона брала участь в екскурсіях, здійснених учасниками Семінарії до інших міст, виступала з доповідями в наукових товариствах, вивчала рукописні та стародруковані літературні пам'ятки. Так, серед учасників Семінарії російської філології 1907–1912 років С. Щеглова здійснила найбільшу кількість доповідей – 9 [15, 11]. Вона належить до когорти істориків літератури, київських вихованців професора В. Перетца, спільно з С. Масловим, І. Огієнком, М. Гудзієм, О. Назаревським, В. Адріановою, О. Багрієм, С. Бугославським та ін. Разом з іншими найбільш активними членами Семінарії С. Щег-

лову було обрано членом-кореспондентом Імператорського Товариства Любителів Давньої Писемності в Петербурзі [15, 15], а в 1915 р. – дійсним членом Російського бібліологічного товариства [4, спр. 2, арк. 18]. При цьому вже студентська наукова робота С. Щеглової вирізнялася ґрунтовністю вивчення літературних пам'яток, а деякі наукові зацікавлення молоді дослідниці надалі були розвинені нею в спеціальні дослідження. Так, у результаті студій над збірниками висловів морально-життєвого характеру «Пчела», Софія Щеглова видала «київські списки «Пчелы» різних редакцій із невеличкими екскурсами в область вивчення цього пам'ятника» [18, 1]. Іншими пам'ятками давньої української та російської літератури, що їх студіювала науковець, зокрема, були: одне з видань Острозької Біблії (1580–1581 pp.) [7, 111–118], твори преподобного Максима Грека [12, 53–61], збірки різдвяних колядок («Колядники») [9, 58–61], «Столовець» – зібрання промов константинопольського патріарха Геннадія [10, 53–73] та хвалебні вірші, присвячені гетьманові Івану Мазепі [11, 24–30].

З переходом професора В. Перетца до Петербурга та організацією Семінарії там, С. Щеглова залишилася у складі «старших» учасників Семінарії, продовжуючи співпрацю з ним [8, 1]. Її науковий і життєвий шлях проходив у тісному зв'язку з її наставником та його дружиною, В. Адріановою-Перетц, з якою – однокурсницею на Київських ВЖК, співробітницею по Семінарії та колегою-науковцем – С. Щеглову протягом усього життя пов'язували дружні стосунки.

Активність Софії Щеглової не обмежувалася роботою в Семінарії, так само ретельно ставилася вона до навчання в цілому. Як слухачка Вищих жіночих курсів, майбутня дослідниця приділяла особливу увагу дисциплінам, необхідним для подальших занять наукою. Так, згідно відгуку професора класичної філології І. Леціуса, слухачки Київських ВЖК В. Адріанова та С. Щеглова «усвідомлювали необхідність знання грецької та латинської мов і для adeptів російської філології та, будучи слухачками Київських Вищих Жіночих Курсів, продовжували під моїм керівництвом вивчення цих мов навіть тоді, коли вимоги програми було вже ними виконано» [10, 3–4]. Так, С. Щеглова після складання іспиту з латинської мови на «вельми задовільно», продовжувала «приватні заняття з латинської мови» у професора І. Леціуса [4, спр. 11, арк. 6 зв.–7; 10 зв.–11]. Також, уже в студентські роки виявився її інтерес до української літератури: С. Щеглова відвідувала спеціальний курс «Історії малоросійської літератури» у професора А. Лободи [4, спр. 11, арк. 6 зв.–7], для заліку з якого нею була написана дуже ретельна робота «Українська літературна традиція у творах Гоголя» [4, спр. 31, арк. 1–56].

Після закінчення восени 1910 р. Київських ВЖК молоді дослідниці мала намір займатися наукою, адже одразу після цього вона «витратила рік на підготовку до іспитів на атестат зрілості» [2, оп. 469, спр. 219, арк. 1]. Отримання атестату зрілості, що видавався по закінченні лише чоловічих гімназій, було необхідно передумовою складання іспитів на університетський диплом, здобуття якого дозволялося випускникам ВЖК Законом від 19 грудня 1911 р. Цей закон уможлилював і подальше набуття жінками вчених ступенів магістра та доктора, як і професійні заняття науковою та викладацькою працею нарівні з чоловіками. Перший час, доки в Міністерстві народної освіти не було розглянуто навчальні програми різних ВЖК на предмет їх відповідності університетським програ-

мам, жінки мали складати іспити за повний університетський курс; щоправда, жінками дозволялося складати іспити в два терміни, поділивши їх відповідно на півкурсів та комісійні.

Отже, Софія Щеглова скористалася наданим правом і восени 1912 р. розпочала складати іспити в Державній екзаменаційній комісії. Результати були дуже успішними і С. Щегловій навесні 1913 р. було присуджено диплом I ступеня. Голова Державної історико-філологічної екзаменаційної комісії в Університеті Св. Володимира професор Казанського університету Дарій Нагуєвський відзначив як особливо видатні відповіді двох жінок – історика Наталії Полонської та філолога Софії Щеглової як такі, що позначалися «науковим змістом, детальністю та точністю», а «їх знання свідчили про безсумнівні обдарування та працелюбність» [17, оп. 81, спр. 53, арк. 221 зв.]. Тому в зв'язку з «відмінними знаннями та здібностями» він рекомендував залишити їх обох при університеті для подальших наукових занять [17, оп. 81, спр. 53, арк. 221 зв.].

Завдяки зазначеним успіхам Софію Щеглову з початку 1914 р. було залишено при університеті Св. Володимира професорським стипендіатом. Таким чином, вона стала однією з перших жінок, що розпочали свою наукову кар'єру в Університеті Св. Володимира. При цьому, крім наданої Міністерством народної освіти стипендії професорського стипендіата [4, спр. 17, арк. 1], С. Щеглова отримувала стипендії для наукової праці від інших установ, що свідчить про оцінку її доробку та творчого потенціалу. Так, у 1914 р. Відділення російської мови та словесності Петербурзької Академії наук сповістило її про виділення суми в 300 рублів «на підтримку Вашої наукової діяльності» із щомісячними виплатами протягом півроку [4, спр. 13, арк. 1]; наступного року С. Щегловій також було присуджено стипендію від цієї наукової установи, але вдвічі більшу та з виплатою протягом усього року [4, спр. 15, арк. 1].

На той час Софія Щеглова вже сформувалася як серйозний науковець, опанувавши філологічний метод дослідження історії літератури, покладений в основу наукової роботи учасників Семінарія проф. В. Перетца, який передбачав як всебічний розгляд самого досліджуваного тексту, так і вивчення його історії [10, 4; 15, 28–29]. Так, згідно звітів професорського стипендіата С. Щеглової, її наукові підходи були ґрунтовними, а сфера наукових інтересів – широкою. Крім вивчення базових питань історії давньоруської літератури, таких як її методологія й бібліографія, та знайомства з головними пам'ятками давньоруської літератури, молода дослідниця зосередила увагу на проблемі «історії віршової літератури в Московській та Південно-Західній Русі» [2, оп. 465, спр. 1269, арк. 5] та деякі, пов'язані з ними питання історії мови, включаючи «питання про південно-російські діалекти» [2, оп. 469, спр. 219, арк. 1–2], під якими слід розуміти українську мову. Згідно з оцінкою проф. А. Лободи, наукові заняття С. Щеглової «відрізнялися значною різноманітністю: давньоруська література чергувалася з новою російською літературою, ця остання – з давньо-церковно-слов'янською та російською мовами, що має бути поставлене в заслугу пані Щегловій» [2, оп. 465, спр. 1246, арк. 2], студії якої виявилися «серйозними, планомірними і успішними» [2, оп. 465, спр. 1246, арк. 2 зв.]. Займалася Софія Щеглова також вивченням слов'янських мов – польської та сербської [2, оп. 465, спр. 1246, арк. 1–24]. Окрім різнопланових питань історії російської й української літератури, до напрямів

подальших наукових занять С. Щеглової, що остаточно визначилися у цей час, потрапила також історія театру в Росії та Україні в XVII–XVIII ст.

Уже на момент складання Державних іспитів С. Щеглова була автором кількох значних наукових розвідок. Одна з її ранніх праць – «Вірши праздничные и обличительные на ариан конца XVI – начала XVII века», опублікована 1913 р., присвячена аналізу однієї з найбільш ранніх пам'яток української полемічної літератури, знайдених нею в одному з київських рукописних зібрань, і, згідно оцінки проф. В. Перетца, «Вірші», «незалежно від внесення до наукового обігу найціннішого матеріалу, – являють прекрасно зроблений аналіз нововідкритих пам'яток українського віршування з боку церковно-історичного, мовного та формально-літературного» [13, 40]. Ця праця відділенням Російської мови і словесності Петроградської Академії наук була удостоєна премії імені Л. Майкова [4, спр. 14, арк. 1].

У 1915 р. Софія Щеглова опублікувала пам'ятку давньої літератури «Слово благодарственно на победу 1541 года», супроводжену її ґрунтовним аналізом, причому, за оцінкою проф. А. Лободи зробила це «вміло, з повним знанням наукових методів вивчення», що дало їй змогу «виправити деякі неточності свого попередника по розбору цієї пам'ятки – п. Лебедева і обґрунтувати своє припущення про приналежність його не Сільвестру, як гадав Лебедев, а скоріше Митрополиту Макарію» [2, оп. 465, спр. 1246, арк. 3]. Під час роботи в архівних зібраннях Києва, вона підготувала та видала опис колекції рукописів Київського художньо-промислового та наукового музею [21], який, попри певну неповноту, тривалий час залишався єдиним путівником по цьому архівному зібранню [16].

Водночас професорський стипендіат Щеглова готувалася до складання магістерських іспитів, які вона успішно витримала наприкінці 1914 р. – на початку 1915 р. [2, оп. 465, спр. 1237, арк. 72–120], після чого цілковито зосередилася на науковій праці, «була відряджена для вдосконалення у Петербург та Москву», де і підготувала магістерську дисертацію [4, спр. 1, арк. 1].

Свої наукові заняття Софія Щеглова поєднувала з викладацькою працею у жіночих гімназіях Києва, а згодом і у вищій школі. Ще до вступу на Київські ВЖК протягом 1905–1906 навчального року С. Щеглова викладала російську та французьку мови в жіночій гімназії [4, спр. 2, арк. 64]. Після отримання вищої освіти, у 1911–1915 рр. вона знову звернулася до вчителювання, викладаючи предмети своєї спеціальності – російську мову та літературу [4, спр. 1, арк. 5]. З 1911 р. вона працювала на Вищих вечірніх жіночих курсах, заснованих А. Жекуліною, спершу асистенткою проф. В. Перетца, а незабаром й викладачкою курсів палеографії та російської літератури [4, спр. 2, арк. 3 зв. – 4; 9 зв.]. Після від'їзду до Петрограда в 1916–1917 рр. вона й там продовжила педагогічну працю в одній із жіночих гімназій і на Вищих педагогічних курсах товариства експериментальної педагогіки [4, спр. 2, арк. 3 зв. – 4; 9 зв.; 20–21].

Завершенням становлення Софії Щеглової як науковця став захист в Університеті Св. Володимира 12 червня 1918 р. її магістерської дисертації на тему «Богогласник. Историко-литературное исследование», присвяченої аналізу цієї видатної пам'ятки релігійної уніатської літератури XVIII ст. Наукова праця не лише принесла С. Щегловій звання магістра російської мови та словесності [4, спр. 2, арк. 24], а й була відзначена Російською Академією наук премією імені Митрополита Макарія [4, спр. 16, арк. 1]. Ця

робота містила ретельний всебічний аналіз, за означенням проф. А. Лободи, «найвизначнішого із творів українського письменства XVIII віку до Котляревського» і тому, за його ж оцінкою, дослідження С. Щеглової «в кожнім разі зістанеться видатним моментом в історії студіювання “Богогласника”» [5, 124, 129]. А проф. В. Перетц у свою чергу відзначав, що «по ширині охоплення і детальності дослідження ця праця С. О. Щеглової є єдиною, значно перевищуючи усі роботи її нечисельних попередників, не виключаючи і автора цих рядків» [13, 40].

Досліджуючи пам'ятки давньої української літератури, Софія Щеглова добре опанувала українську мову, що не була для неї рідною. В анкеті, заповненій 1932 р., серед мов, якими вона читає чи може спілкуватися, Софія Олексіївна назвала французьку та українську, а до тих, якими «читає чи перекладає зі словником» – німецьку, польську, болгарську, сербську та чеську [4, спр. 2, арк. 10]. До мов, якими «володіє вільно» дослідниця не віднесла жодної, що, до певної міри, можна приписати її людській скромності, адже вона вже на той час послуговувалася українською мовою як мовою науки, написавши нею низку статей; французьку мову, як і деякі слов'янські, навіть певний час викладала в середній та вищій школі, а навчаючись на ВЖК, склала іспит із сербської мови на «відмінно» [4, спр. 11, арк. 9 зв. – 10].

Про здібності, науковий потенціал та здобутки С. Щеглової свідчить як висока офіційна оцінка, яку отримали її наукові праці, передовсім із боку її вчителя проф. В. Перетца [13, с. 40; 4, спр. 21, арк. 1 зв.], так і його жартівливі посвяти, зроблені ще в часи київського періоду роботи Семінарія. З теплотою та повагою пише В. Перетц своїй «милій і вірній учениці» [4, спр. 20 додаток, арк. 1], «милому маленькому професору з побажанням стати справжнім великим професором на радість усім друзям і старому вчителю» [4, спр. 20 додаток, арк. 2].

Життєвий і науковий шлях Софії Щеглової проходив у тісному зв'язку з її учителем В. Перетцом і його дружиною В. Адріановою-Перетц; можна стверджувати, що вона до певної міри розділила наукову долю свого наставника. Деякий час у важкі 1920–1930 рр. С. Щеглова жила поряд із ними, займаючи сусідню кімнату в спільній квартирі [4, спр. 65, арк. 1 зв.]. Зі свого боку проф. В. Перетц намагався підтримувати своїх учнів у науці та житті, сприяв їхньому працевлаштуванню. Софія Олексіївна товаришувала з В. Адріановою-Перетц і після його смерті. Саме своїй подрузі, «милій Соні», написала Варвара Павлівна листа незабаром після смерті та похорону чоловіка, ділячись сумними думками та почуттями [4, спр. 65, арк. 1–1 зв.]. Саме В. Адріанова-Перетц дала високу та детальну оцінку науковим працям С. Щеглової як таким, що «виявляють широту кругозору їх автора, різноманітність тем, розроблених завжди зі значною науковою детальною у висновках, незмінно документованих та обґрунтованих», що давало підстави надати їх автору науковий ступінь доктора філологічних наук [4, спр. 22, арк. 1–2 зв.].

Коли в 1917–1921 рр. В. Перетц перебував у Самарі, працюючи над створенням Історико-філологічного факультету університету, С. Щеглова була обрана професором цього університету, в якому викладала з осені 1918 р. по весну 1922 р. по кафедрах російської словесності та слов'янської філології [4, спр. 1, арк. 1]. Наукова активність Софії Щеглової не обмежувалася викладанням: вона також була редактором наукового видання університету [4, спр. 2, арк. 32] та членом-засновником Товариства

археології, історії та етнографії [4, спр. 2, арк. 37], а у 1921–1922 рр. – ще й головою історико-філологічного товариства при Самарському державному університеті [4, спр. 1, арк. 1]. Водночас, у жовтні 1921 р. вона змінила проф. В. Перетца на посаді завідувача відділу рукописних і стародруківаних книг Самарського губернського музею [4, спр. 2, арк. 27] та була обрана вченим секретарем цього музею [4, спр. 2, арк. 28, 31].

Після повернення академіка В. Перетца до Петрограда, С. Щеглова також розпочала роботу в наукових установах цього міста. Постійно працюючи науковим співробітником Рукописного відділення бібліотеки Академії наук, Софія Олексіївна поєднувала цю працю з іншою дослідницькою та викладацькою роботою, що зумовлювалося як науковою, так і матеріальною необхідністю. Певний час вона викладала у Ленінградському державному університеті (1922–23), на курсах при Інституті історії мистецтв (1924–28), була дійсним членом науково-дослідного інституту мовознавства та літератури (з 1925) [4, спр. 1, арк. 2].

Важливий етап співпраці зі своїм учителем у галузі українського літературознавства Софія Щеглова пройшла у Товаристві дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді, що було створене в 1921 р., а з 1923 р. – включене до системи наукових установ Всеукраїнської академії наук. Після свого повернення до Петрограда в 1922 р. С. Щеглова була обрана дійсним членом Товариства та з наступного року ввійшла до його правління, посівши посаду скарбника, яку вона незмінно обіймала протягом усього часу існування Товариства. Як і інші його члени, С. Щеглова публікувала наукові розвідки українською мовою у виданні ВУАН. Темати її досліджень були: літературна та видавнича діяльність Памви Беринди [20], прозові та віршовані твори давньої української літератури, зокрема, драми Симеона Полоцького; студіювала вона також «впливи українських письменників на московську літературу XVII–XVIII вв.» [3, 8–9, 12, 14, 18], виступала з доповідями на засіданнях товариства, в одній із яких зробила огляд історії студій із української драми та театру за попередні сто років [6, 107]. У своїй розвідці «Вірші про Мазепу, складені після його “зради”», дослідниця знову звернулася до літератури про гетьмана Івана Мазепу, проте іншого спрямування. В оцінці цих творів С. Щеглова стоїть на позиціях української науки, означивши постать гетьмана Мазепи як захисника прав і політичних інтересів України, а вірші, що таврували його як «зрадника» визнає такими, що складені з ідеологічних міркувань на угоду офіційній позиції московської держави та «малюють нам Мазепу цілком несправедливо, так що це відповідає не дійсності, а його образіві по маніфестах та грамотах» [19, 111].

Репресії проти проф. В. Перетца торкнулися і його учнів та позначилися на долі Софії Щеглової: в листопаді 1933 р. її було заарештовано [4, спр. 2, арк. 99] і Особлива нарада при колегії ОДПУ в квітні 1934 р. засудила її до «вислання терміном на три роки» за 58 (п. 10–11) статтею Кримінального кодексу [4, спр. 2, арк. 83], тобто, за звинуваченням у антирадянській пропаганді. Науковець мусила покинути Ленінград. Звичайно, й після відбуття терміну покарання, можливостей повернутися до наукової праці в Ленінграді вона не мала. У жовтні 1935 р., незабаром після смерті проф. В. М. Перетца, В. Адріанова-Перетц писала С. Щеглової з Ленінграда: «...я сумніваюся, де тобі тут влаштуватися на службу. Я надто добре за цей час

вивчила наші академічні порядки і впевнена, що тобі знову не дадуть тут ходу» [4, спр. 65, арк. 1 зв.].

Наступні кілька років біли періодом поневірянь по різних, невідповідних науковій кваліфікації С. Щеглової, посадах. Спершу – бібліотекарем-методистом республіканської бібліотеки м. Фрунзе; у 1937–1940 рр. – викладачкою 9-ї середньої школи міста Саратова [4, спр. 2, арк. 104]. Але й на цій посаді науковець виявляла сумлінність у роботі, чим незмінно заслужувала високі оцінки своєї праці з боку директора школи як висококваліфікований учитель і методист, керівник літературного гуртка учнів та організатор самодіяльних вечорів [4, спр. 2, арк. 12–17]. Певно, дався взнаки як попередній педагогічний досвід, так і звичка виконувати будь-яку роботу сумлінно та з повною віддачею. Показовим є той невеличкий штрих до тогочасної характеристики Софії Олексіївни, що «вона є постійним відвідувачем шкільної бібліотеки і Читального залу наукової бібліотеки Саратовського Державного Університету» [4, спр. 2, арк. 14 зв.].

З осені 1939 р. С. Щеглова змогла повернутися до викладання у вищій школі, обійнявши спершу посаду доцента, а з наступного року – професора кафедри російської літератури Саратовського педінституту, незабаром ставши на певний час і виконуючою обов'язки завідувачки кафедри [4, спр. 2, арк. 17]. На цій посаді проф. С. Щеглова викладала курси історії російської літератури та фольклору з практичними заняттями, керувала підготовкою аспірантів і шкільною практикою студентів [4, спр. 2, арк. 17]. Працювала вона за сумісництвом і в Саратовському університеті [4, спр. 1, арк. 5 зв.].

Незабаром визнання наукових і педагогічних здобутків Софії Олексіївни набуло офіційного характеру, а її наукова доля – поступової реабілітації. Так, у лютому 1941 р. С. Щеглової, яка на той момент мала 35 друкованих праць [4, спр. 1, арк. 5 зв.], було присуджено вчений ступінь доктора філологічних наук без захисту дисертації [4, спр. 2, арк. 76; спр. 3, арк. 1–2]. А в жовтні того самого року її було затверджено у вченому званні професора по кафедрі російської літератури [4, спр. 2, арк. 78; спр. 4, арк. 1–2]. З 1945 р. Софія Олексіївна Щеглова стає завідувачкою кафедри російської літератури Саратовського державного педагогічного й учительського інституту [4, спр. 21, арк. 82], обіймає цю посаду до свого виходу на пенсію у 1951 р. [4, спр. 2, арк. 97–98] і неодноразово обирається Головою державних екзаменаційних комісій на філологічному факультеті [4, спр. 2, арк. 81, 88]. Разом із поверненням до активної дослідної та викладацької праці прийшло й визнання наукових і педагогічних здобутків Софії Олексіївни: в травні 1946 р. її було нагороджено значком «Відмінник народної освіти» [4, спр. 2, арк. 89; спр. 7, арк. 1] та медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» [4, спр. 6, арк. 1]. У 1951 р. відбулося святкування 40-річчя науково-педагогічної діяльності Софії Щеглової, тепло відзначене колегами та учнями [4, спр. 18, арк. 1; спр. 19, арк. 1–2].

Нарешті, в липні 1945 р. Софія Щеглова зазнала не лише професійної, а й часткової особистої реабілітації. Постановою Особливої наради при Наркоматі Внутрішніх Справ СРСР із С. Щеглової було знято судимість «разом із усіма пов'язаними з нею обмеженнями» [4, спр. 2, арк. 83]. Проте остаточна реабілітація дослідниці відбулася пізніше, у 1958 р., коли її справу було переглянуто військовим трибуналом Ленінградського військового округу, а звину-

вачувальні постанови щодо неї відмінені «за відсутністю складу злочину» [4, спр. 2, арк. 99].

Відомо також, що дослідниця робила спроби повернутися на наукову роботу до Києва. Так, восени 1921 р. С. Щеглової, яка звільнялася з Самарського університету, було взято на роботу до Всеукраїнської Академії наук – членом Археографічної комісії при Історико-філологічному відділенні [4, спр. 2, арк. 26]. Проте, вочевидь, бажання працювати у тісному співробітництві зі своїм учителем проф. Перетцем та його дружиною визначили шлях Софії Щеглової до Петрограда. Певне значення, вочевидь, мали й особисті мотиви – у ті непрості часи Софія Щеглова, яка не мала власної родини, прагнула триматися вкупі з людьми, з якими її, крім професійних, зв'язували тісні людські взаємини.

Уже через багато років, восени 1947 р., Софія Щеглова знову мала змогу повернутися до наукової праці в Україні. Тоді її було зараховано старшим науковим співробітником Інституту української літератури імені Т. Шевченка до відділу української літератури XIX ст. [4, спр. 2, арк. 90]; проте життєві та виробничі обставини склалися інакше, і С. Щеглова змушена була за кілька місяців звільнитися з посади, «в зв'язку з тим, що вона зараз не має змоги переїхати до м. Києва» [4, спр. 2, арк. 91]. І хоча ці спроби лишилися нереалізованими, вони є певним свідченням того, що й сама Софія Олексіївна мала задуми працювати в Києві, її науковий доробок із вивчення української літератури було оцінено навіть через тривалий час після її від'їзду з Києва.

Лише після виходу на пенсію Софія Щеглова повернулася до Києва [4, спр. 2, арк. 102], де пройшли її молоді роки та відбулося наукове становлення, і де вона знайшла свій останній спочинок. Померла Софія Олексіївна на межі весни та літа 1965 р. і похована на Байковому цвинтарі [4, спр. 2, арк. 103].

1. *Воронкова Т. І.* Щеглова Софія Олексіївна [Текст] / Т. І. Воронкова // Особові Архівні фонди Інституту Рукопису. Путівник / Відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 2002. – С. 626–628. 2. Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф. 16. – Оп. 469. – Спр. 219. – Арк. 1. 3. Звідомлення Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді за перше п'ятиріччя (1922–1926). [Текст] – К., 1927. – 21 с. 4. Інститут Рукопису національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 141. 5. *Лобода А.* Рец. на: С. А. Щеглова. «Богогласник». Історико-літературне дослідження. К., 1918 [Текст] / А. Лобода // Записки Історико-філологічного відділу Української академії наук. – К., 1919. – Кн. 1. – С. 124–129. 6. Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови [Текст] / За ред. акад. Вол. Перетца. – К., 1928. – 109 с. 7. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсиях семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1911. – [2], 150 с. 8. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июня 1915 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1916. – [2], 221, [3], 9, [2] с. 9. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Москву 1–12 февраля 1912 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1912. – IV, 139 с. 10. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1914. – IV, 86 с. 11. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Петроград 30 января – 7 февраля 1915 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1915. – IV, 44 с. 12. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в С.-Петербург 13–28 февраля 1911 года. [Текст] / В. Н. Перетц. – К., 1912. – IV, 171 с. 13. *Рева Л. В. М.* Перетц про наукові студії С. О. Щеглової // Філологічні семінари. Художня форма. Вип. 8. Присвячується 100-літтю філологічного семінару та його засновнику – професору Перетцу В. М. [Текст] / Л. Рева – К., 2005. – С. 39–41. 14. Семинарий русской филологии академиком В. Н. Перетца. 1907–1927. Участники семинария – своему руководителю. [Текст] – Л., 1927. – С. 28–29. 15. Семинарий русской филологии при Императорском университете Св. Владимира под руководством проф. Н. В. Перетца: 1907–1912. Первое пятилетие. [Текст] – К., 1912. – 64 с. 16. *Сушицкий Ф.* Рец. на: Щеглова С. А. Описание рукописей Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя императора Николая Александровича. [Текст] / Ф. Сушицкий – Пг., 1916 // Записки Истори-

ко-філологічного відділу Української академії наук. – К., 1919. – Кн. 1. – С. 129–132. 17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 707. 18. Щеглова С. А. «Пчела» по рукописам киевских библиотек. Опыт изучения и тексты С. А. Щегловой. [Текст] / С. А. Щеглова. – СПб., 1910. – [4], IV, 102, 82, [1] с. 19. Щеглова С. Вірші про Мазепу, складені після його «зради» [Текст] / С. Щеглова // Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер Історичної секції Всеукраїнської академії наук). Т. 21. Ред. М. Грушевський / ВУАН. Історична секція.

Збірник Історико-філологічного відділу за рік 1926. 20. Щеглова С. Один з київських літератів XVII віку [Текст] / С. Щеглова // Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер Історичної секції Всеукраїнської академії наук). Т. 20. Ред. М. Грушевський / ВУАН. Історична секція. Збірник Історико-філологічного відділу за рік 1925. – С. 85–109. 21. Щеглова С. А. Описание рукописей Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя императора Николая Александровича. [Текст] / С. А. Щеглова. – Пг., 1916. – [2], 112 с.

Вікторія Кравченко

Система детермінант агресивних проявів особистості шульги (лівші) в українському суспільстві

Системно розглядаючи джерела, різновиди та функції агресивної поведінки особистості, автор статті аналізує необхідність розробки й впровадження у навчально-виховних закладах ефективної системи спеціальних програм для лівшів, спрямованої на формування у них ставлення до власної інакшості як до індивідуальної особливості, що пов'язана з надзвичайним творчим потенціалом.

After the systematic examining of the sources, varieties and functions of the aggressive behavior of a personality, the author of the article grounds the necessity of working out and introduction in the teaching and educational institutions an effective system of special programs for the lefthanders, directed to the forming by them an attitude to their heterogeneity as to the individual peculiarity, which are connected with the exceptional creative potential.

На сьогодні напрацьований цілий ряд теоретичних уявлень про джерела, різновиди та функції агресивної поведінки особистості. Як правило, в кожному з них представлені певні аспекти проблеми агресії та агресивності. Психодинамічна модель агресивності З. Фрейда базується на визнанні домінуючої ролі двох основних потягів, яким підкорена поведінка людини: еросу (інстинкту життя) та тонатосу (інстинкту смерті). Антагоністична природа двох потягів призводить до внутрішньо-психічного конфлікту, який розв'язується шляхом вивільнення деструктивної енергії назовні. Тобто агресивні імпульси по відношенню до оточуючих розглядаються З. Фрейдом як механізм вивільнення руйнівної енергії шляхом заміщення [2; 5].

К. Лоренц дав детальну аргументацію біологічної доцільності агресії, в тому числі внутрішньовидовій: «...Агресія, спрямована проти побратимів за видом, яка спостерігається у тварин, ні в якому разі не є шкідливою для даного виду, а навпаки – необхідна для його збереження»; вона сприяє тому, що «на благо потомству відбираються найкращі батьки та матері». Агресивний інстинкт важливий в процесі еволюції, виживанні та адаптації людини. Основне припущення автора полягає у тому, що організм безперервно накопичує агресивну енергію. Прояв агресії залежить від взаємодії двох факторів, що знаходяться в обернено-пропорційній залежності: кількості накопиченої енергії та сили зовнішнього впливу, здатного викликати агресивну реакцію. Відповідно, чим нижче рівень енергії, тим сильніший стимул, необхідний для виникнення агресивної реакції, і навпаки. Однак тривале накопичення напруги, що не знаходить виходу, призводить до спалахів неконтрольованого, мимовільного вивільнення деструктивної енергії [5].

Представник індивідуальної психології А. Адлер першочергово постулював існування агресивного мотиву та визнавав агресивність невід'ємною якістю психічного життя людини. Виникнення агресивного мотиву обумовлене труднощами у задоволенні органічних потреб. На думку автора, агресивний мотив реалізується шляхом створення жорстоких образів у мистецтві та фантазіях, у виборі професії (судді, вчителя, лікаря, міністра тощо), в політиці, в благодійності, альтруїзмі та саможертвності. Згодом А. Адлер переглянув свою теорію, віддавши домі-

нуючу позицію не агресивному мотиву, а прагненню до досконалості. Автор увів нове поняття – почуття неповноцінності, що долається за рахунок виникнення та підкріплення почуття досконалості. Разом з тим, вчений наполягав на тому, що агресивність як базовий потяг необхідно розглядати в контексті соціального інтересу. Якщо мета досконалості включає соціальний інтерес, розвиток та поведінка особистості мають конструктивний характер. Якщо не включає – формується невроз, а поведінка набуває ворожого забарвлення [2; 5].

Соціодинамічна теорія агресивності Карен Хорні трактує агресивність як невротичну захисну реакцію людини, яка відчуває загрозу неможливості задоволення власних потреб, загрозу власним цінностям, гідності, вважає себе приниженою, ображеною, обдуреною, відторгненою. В основі теорії покладено уявлення про дві основні потреби дитини: потребу у задоволенні та потребу в безпеці, задоволення яких повністю залежить від батьків. Фрустрація зазначених потреб спричиняє формування базальної ворожості. Відчуття небезпеки у дитини розвивається у ворожість по відношенню до батьків, що трансформуючись у базальну тривогу, поширюється й на оточення. Таким чином формується агресивний тип особистості, який авторка класифікує як «спрямований проти людей» [2; 5].

Ерік Фром розглядав два види агресії: захисну, «доброякісну», яка слугує виживанню людини та «злаякісну» – деструктивність та жорстокість, властиву лише людині, що визначається певними психологічними та соціальними факторами. Когнітивна модель агресивності базується на теорії психологічного дисфункціонування А. Еліса, який виділяв три основні взаємопов'язані психологічні аспекти людської діяльності: мислення, емоції, поведінку. Будь-які зміни у способі мислення людини, на думку автора, викликають зміни в її емоційних реакціях, а отже і в поведінці. Ця ідея використовується для пояснення агресії. А. Еліс виділив чотири основні цілі людського життя: виживання, щастя, соціальне прийняття, інтимні стосунки. З точки зору автора будь-які думки, емоції та дії, що сприяють досягненню зазначених цілей, є раціональними або здоровими. Дії, що блокують досягнення життєвих цілей, – ірраціональні або нездорові. Виходячи з цього, виділяється здорова та нездорова агресія. До основних проявів агресив-